میتۆلۆژیا، شیعر و فانتازیا

ڕۆسێت جیان
و/ لە ئینگلیزییەوە: ئازاد خدر

چۆن بزانین هۆی چییە کە میتۆلۆژیاکانی سەردەمانی دێرین زۆربەیان لە ڕووی مانا و دەلالەتەوە بەیەک دەچن؟ «لیڤی شتراوس» و «دومیزیل» لەسەر ئەوە کۆکن کە میتۆلۆژیا پێش هەموو شتێک یەکێکە لە بوارەکانی زمان و ئاخاوتن «Logos»، چونکە ئێمە لە ڕێگای ئاخاوتنەوە ئاشنای دەبین و بەشێکە لە گوتار.

هەتا ئەگەر بڵێین میتۆلۆژیا پێش ئەرکە ئەدەبییەکەی کەوتووە، دەبێت دان بەوەدا بنێین کە میتۆلۆژیا پێش هەموو شتێک ئاخاوتنە. ئێمە میتۆلۆژیا بەڕێگای دەقەکانییەوە دەناسین.

میتۆلۆژیا دەکەوێتە بەرامبەر شیعر، بەپێچەوانەی میتۆلۆژیا شیعر کاتێ وەردەگێڕدرێت بۆ زمانێکی تر، بەهاوهەندێ لە ماناکەی ون دەکات، بەڵام دەبینین بەهاومانای میتۆلۆژیا- لە خەراپترین وەرگێڕانیدا- هەر دەمێننەوە، چونکە پێناسەی میتۆلۆژیا لە فۆرمەکەی و لەشێوەی گێڕانەوەی نییە، بەڵکو لە دەقی گێڕاوەکە و لە بونیاتە بەردەوامەکەیەتی لە هەمان کاتدا، لە ڕابردوو و ئێستا و لە داهاتوو دامان دەنێت.

واتە دەتوانین بڵێین، مانای میتۆلۆژیا خۆی لەخۆیدا فرە زەمەنی و فرە ڕەهەندییە یاخود کرۆنۆلۆژییە بە مانا لاتینییەکەی- کە «کارل گۆستاف یۆنگ» ناوی لێدەنێ ئارکیتایپ (شێوەی کۆن). «فرۆید» و «یۆنگ» بەم جۆرە پێناسەی «ئارکیتایپ» دەکەن: شیرازەیەکی گشتییە کە ئەزموونی تاک و مرۆڤایەتی وەریدەگرن، ئارکیتایپ لە قووڵایی نائاگاییمان چێندراوە، واتە لەنێو ڕۆحی مرۆڤایەتی و لە ئاگایی جەمعی دەردەبڕێ، لە ڕێگای سیمبۆلە هاوبەشەکانی مرۆڤایەتی، میتۆلۆژیا گواستنەوەیەکی دراماتیکی ئەم سیمبۆل و ئارکیتایپە و داستانەکانە «مێرسیا ئەلیاد» دەڵێ: «میتۆلۆژیا نموونەی شتی دەروونی و هزریی و جەستەییەکانە.

ئەرکی سەرەکی میتۆلۆژیا، چەسپاندنی تایپە ئایدیالییەکانی سەرجەم کارەکانی مرۆڤایەتییە کە مانا دەبەخشن، بۆ نموونە ئەو بایەخدانە و ڕێز لێگرتنە کە لە سەرومێزەری قەشەیەک دەنرێت لە چەرخی ناوەڕاستدا، ئەم سیمبۆلە میتۆلۆژی و ئەبستراکتە ڕوخسارێک بە فیگەری ئەم پیاوە پیرە دەبەخشێت کە تەنیا لە تابلۆکاندا دەیبینین و لەواقیعدا وا نییە، هەروەها لە چیرۆکی کۆنە (فیرعەونەکە) ئەوەی بەسەرهاتی «دووبرایەکە» دەگێڕێتەوە و کە سەرچاوەی چیرۆکی «یوسف»ە، هەمان شت بەدی دەکرێ». لە میتۆلۆژیادا، ناتوانین دال و مەدلوول و فۆرم و مانا لێک جیا بکەینەوە، چونکە لە میتۆلۆژیادا، هەڵگری مانا نین، خۆیان مانان، لە میتۆلۆژیادا هەموو شتێک دەشێ ڕووبدات، لەبەر ئەوە هەڵگری مانا نییە، بۆ نموونە «شەهرەزاد» بەگێڕانەوەی چیرۆکەکانییەوە توانی لە مردن ڕزگاری بێت. «دیوارانت گێلبرت»، لە لێکۆڵینەوەکەی

دەربارەی چۆنیەتی لە دایکبوونی ڕۆمان لە میتۆلۆژیا دەڵێ: «ڕۆمان پاش نەمانی میتۆلۆژیا دەخوڵقێت، لەوکاتەدا ڕۆمان لەگەڵ پاشماوەکانی میتۆلۆژیا موتوربە دەکرێت، یانیش ڕۆمان خۆی بە تارماییە میتۆلۆژیاکانەوە دەبەستێتەوە».

شکستی میتۆلۆژیا، لە هەمان کاتدا، سەرەتای سەرهەڵدانی ڕۆمانی گێڕانەوەییە، چونکە هێشتا هەندێ نەفەسی میتۆلۆژی لەناویدا ماوەتەوە. ئانتا گۆنیستی (Antagonist) قارەمانی ڕۆمان وەک ئانتا گۆنیستی داستانە میتۆلۆژییەکان لە جوانی هەمیشەیی و نەمری و هێمای بەرزی ڕۆحیی دەگەڕێت، بەڵام لە واقیعێکی ناشیرین و ناتەواو و چەپکراودا بە پێچەوانەی واقیعی جیهانی میتۆلۆژیا، لەبەر ئەوە کاراکتەرەکانی ڕۆمان هەردەم نشوستی و شکست دێنن و هەردەم ڕووخاون.

هەر لە ڕۆمانی «دۆن کیشۆت»ەوە تا ڕۆمانی «دادگایی» کافکا، ئەوە دەسەلمێنێت کە «ئانتا گۆنیست» بە مردنەکەی دووپاتی ئەوە دەکاتەوە کە ڕێگایەکی داخراوی گرتە بەر.

گەر بگەڕێینەوە بۆ مێژووی گەشەکردنی میتۆلۆژیا لە داستانەوە بۆ ڕۆمان، دەبینین زۆربەی لێکۆڵینەوە کۆنەکان، لە شاعیری لاتینی «ئۆڤێد» وەرگیراون، نووسینی ئەم شاعیرە بریتییە لە کورتەیەکی میتۆلۆژیا و زۆربەی مەتەڵەکانیش لە ڕێگای ئەوەوە پێمان گەیشتوون. پێشهاتەکان بەم شێوەیە بوون: پاش «هۆمیرۆس» کە خاوەن «ئەلیادە» و «ئۆدیسە»، «ڤیرگل» هات و ویستی داستانێک پێشکەشی ڕۆما بکات بەشێوەی «گریکی» و «ئەنیادە»ی نووسی کە چیرۆکی دامەزراندنی «ڕۆما» دەگێڕێتەوە، «هزیۆد» هات و «کارەکان و ڕۆژەکانی» نووسیوە، دواتر «بێندار» لە کۆتایی سەدەی شەشەمی پێش زایین هات، پاش ئەو ئەم شاعیرانە هاتن «سۆفۆکلیس»، «یۆرپیدس» و تراژیدیای گریکییان نووسی، دواییش نووسەرە شانۆییەکان هاتن و ئەدەبەکەیان لەمانەی پێشوو وەرگرت، وەک «ڕاسین»، «کۆرنیس» و هەتا نووسەرە مۆدێرنەکانی شانۆش شتیان لە ئەدەبی میتۆلۆژیی وەرگرت، لەوانە «ئانوی» و «سارتر» و زۆرانی تر، بەڵام داستان و میتۆلۆژیا ئەوروپییەکانی چەرخی ناوەڕاست پتر شیعری ناراتیڤ بوون نەک میتۆلۆژیا بە مانا کۆنەکەی، بۆ نموونە «بەهەشتی ونبوو»ی «میلتۆن»، چیرۆکەکانی «ڕۆلان» و «پاشا ئارتەر». لە سەدەی ١٧ و ١٨ واتە لەسەردەمی کلاسیک و ڕووناکبیری دا میتۆلۆژیا بوو بە خورافات، تا سەدەی ١٩ هات و بایەخی بە میتۆلۆژیادا. نووسەرە ڕۆمانتیکییەکانی ئەڵمانیا ڕۆڵی گرنگیان لەم بایەخدانە بە میتۆلۆژیا هەبوو، دووپاتیان کردەوە کە میتۆلۆژیا وەک شیعرە. ئینجا نووسەرە گەورەکانی ئەو سەردەمە دەستیان کرد بە نووسینی چیرۆکی نامۆ (غەرائیبی) کە شوێنی میتۆلۆژیای گرتەوە، لەوانە گۆتە و بەلزاک و گۆگۆل و پۆ و مۆپاسان و نێرڤال و هۆگۆ و کارۆل. باشە لەبەرچی ئەدەبی سەیر و «غەرائیبی» ئیمڕۆ نەماوە؟ ئەم پرسیارە «تودۆرۆڤ» دەیکات و وەڵامیشی دەداتەوە و دەڵێ: «سایکلۆژیا و توێژینەوەکانی فرۆید و ڕانگ و یۆنگ» شوێنی ئەدەبی سەیر و «غەرائیبی»ییان گرتەوە یاخود شوێنی ئەدەبی فانتازییان گرتەوە، نووسەر پێویستی بە نووسینی ئەدەبی خەیاڵی و فانتازیا نەما بۆ ئەوەی کێشە دەروونییەکانی خۆی دەربڕێت، وەک ئەوەی میتۆلۆژیا بەهەمان کاری دەکرد. ئەدەبی فانتازی، واقیعی ڕاستەقینە و واقیعی ناڕاستەقینە لێک جیا ناکاتەوە، بۆ نموونە چیرۆکەکەی کافکا، ئەوەی تودۆرۆڤ لێی کۆڵیەوە، هەر لەیەکەم ڕستەوە فانتازییە: «کاتێ گریگۆر سامسا لە خەو هەڵسا پاش خەونێکی ناخۆش بینی بۆتە جانەوەریکی پیس». تودۆرۆڤ دەڵێ: «بەڵام لە هەمووی سەیرتر ئەوەیە کە ئەم ڕووداوە سەیرە جێگای سەرسوڕمان نەبوو و زۆر بە ئاسانی و ئاسایی بەسەرچوو».

داستانی «ئۆدیسیۆس» و «دیکامیرۆن» و «دۆن کیشۆت» و «هەزار شەو و شەوێک».... تاد، ئەوانە هەمووی فانتازیان و لەهەمانکاتیشدا گرنگترین چیرۆکەکانی ڕابردوون. پێشان ئەدەبی فانتازی لە واقیعەوە دەردەچوو و لە دواییشدا بە ناواقیع کۆتایی دەهات، بەڵام لەسەدەی بیستەم، شتەکە پێچەوانە بوو: ڕۆمانەکەی «کافکا» بەشێوەیەکی فانتازیی دەست پێدەکات و دواییش بە شێوەیەکی زۆر واقیعیانە کۆتایی دێت. لێرە چیرۆکە خەیاڵییەکە ڕاڤەکردن و دەربڕینێکی زۆر ئاسایی و باوە، وەک ئەوەیە بڵێی ئەم پیاوە باز دەجەنگێت، یان وەک گورگە، وەک ڕێوییە. خەیاڵ دەست پێدەکات کاتێ ئێمە لە وشەکانەوە بۆ شتەکان دەچین، فانتازیەت لە شتەکان نییە، بەڵکو لە وشەکانە، لە سەیرکردنمانە بۆ شتەکان. گەر سەرنج بدەینە تیۆری ئەدەبی لە سەدەی بیستەم دەبینین، ڕەگەزە گرنگەکانی ئەمانەن: فیگەر، دیمەن، کۆمەڵ، میتافیزیک، گێڕانەوە، پۆست گێڕانەوە، مەقوولە، هەڵوەشاندنەوەی هەلومەرج و هەڵوێست، فۆرم، هەڵوەشاندنەوەی کات و شوێن... تاد. ئەم ڕەگەزانە جیهانگیری و گەردوونی و گشتین. ئەگەر لەم ڕوانگەیەوە سەیری میتۆلۆژیا بکەین دەبینین هەمان ئەو ڕەگەز و چەمکانە بەکار دێنێت. کەواتە ئەم وێنە و ڕەگەزانە هی ئەدەبی مۆدێرنی سەدەی بیستەم نین، بەڵکو

له میتۆلۆژیا وەرگیراون و گەر بێتو نەمێنن ئەدەبەکەمان پەکی دەکەوێت.

«گی. دۆران» بە ڕێگای ڕۆمانەوە لە میتۆلۆژیا دەکۆڵێتەوە و دەڵێ «ڕۆمان دوو سیستەمی ئەندێشەیی هەیە: داستانیی کە پەیوەستە بە سیمبۆل و تایپ و مەقوولاتەکان دووەمیان، ڕۆحی سۆفستایی کە پەیوەستە بە سیمبۆلە دەروونییەکان و ئەو شتانەی کە لە ناخەوە دەردەچن، واتە شتە داستانییەکان (میتۆلۆژییەکان) بە ڕۆژ هەن و ڕۆحییەکانیش (سۆفستانییەکانیش) بەشەو دەبن و ڕۆمانیش هەوڵ دەدا ئەم دوو سیستەمە هاوسەنگ بکات». لەم بارەوە، نموونە زۆرە لەوانە ڕۆمانی «سوور و ڕەش»ی «ستاندال»، لێرەدا «گولیان سۆرێل» کارەکتەری «ڕۆژی»یە بەرەنگاری تاریکی و «شەوی» و گەندەڵی سەردەمی گەڕانەوەی پاشایەتی بۆ فەرەنسا دەبێتەوە و تووشی دوژمنێکی تر دەبێت: ئەویش زێڕی پیاوکوژە واتە سامان، هەست دەکات ڕقی لە کۆمەڵگای «لووسی» بۆرژوا دەبێتەوە، کە توانی بچێتە ناوی، کاتێ خاتو «دورینال» بە ڕەزیلی تاوانباری دەکات، «تاوانەکەی» ئەنجام دەدات، چونکە سووکایەتی پێ کراوە. دوژمنی سێیەمیشی «سیرسیە». ئیمڕۆ لە هەزارەی نوێدا هەست دەکەین، توێژینەوەکانی ئەدەبی لە بارەی میتۆلۆژیا و چیرۆک و چیرۆکی ئەندێشەیی، لە شیکاریی دەقی ئەدەبییەوە وەرچەرخاوە بۆ شیکاریی خوێنەر، هەروەک «مانۆنی» دەڵێ: «ئەوەی دەبێ شیتەڵ بکرێتەوە، خوێنەرە»، بەڵام بۆچی، بۆچی و چۆن بزانین خوێنەر بیر لەچی دەکاتەوە؟

بە وتەیەکی دیکە، بۆچی میتۆلۆژیا تا ئێستا لەناو هەستماندا دەژی؟ میتۆلۆژیا مرد و نەما، بەڵام تا ئێستاش مرۆڤ بیری لێدەکاتەوە!. ئەفلاتوونی مەزن زۆرباش دەیزانی کاریگەری میتۆلۆژیا زۆرە بەسەر دەروونی و ناخی مرۆڤ و کاری پسپۆری گرنگ بە مرۆڤایەتی دەبەخشێت، لەبەر ئەوە هەردەم ئامۆژگاری قوتابییەکانی دەکرد لە جیاتی خوێندنەوەی لۆژیکی عەقڵی میتۆلۆژیاکان بگێڕنەوە.

«ئەرەستوو»ش خاوەن عەقڵی ئەبستراکت، دەیگوت: «هاوڕێی فەلسەفە هاوڕێی میتۆلۆژیاشە». ئیمڕۆ هزرمەندان لەژێر ڕۆشنایی فەلسەفە لە میتۆلۆژیا و چیرۆکە میللییەکانیان کۆڵییەوە و بەهەمان ئەنجام گەیشتن، «چاتلین پروس» دەڵێ: «میتۆلۆژیا و مەتەڵە کۆنەکان، نموونەکانی هەڵسوکەوتی مرۆڤایەتین و ماناو هێما و بەها بەژیان دەبەخشن. ئانتا گۆنیست «قارەمان»ی میتۆلۆژیی لە مرۆڤەکانی دیکە جیاوازەو پێشوەخت چارەنووسی نووسراوە و هەر دەبێت کارە بلیمەتەکانی بە ئەنجام بگەیەنێت، ئەمەش هۆشێکی زیندووی باوەڕ بەخۆ و بەهێزە، دەربڕینێکە لە نائاگای جەمعیدا، ئەمەش بە پێچەوانەی ڕۆمانی نوێیە، لێرە ئانتا گۆنیست، ئانتا گۆنیست نییە، بەڵکو ئانتا گۆنیستی قەڵپە و پێشوەخت چارەنووسی نووسراوە کە دۆڕاوە. واقیعی ئەدەبی مۆدێرن دەیەوێ وەک میتۆلۆژیا ببێت بە خەون، واتە پێچەوانەی واقیع، بەڵام خەونیش دەیەوێت ببێتە واقیع، واتە ببێتە پێچەوانەی خۆی، ئەمەیە تراژیدیای ئەدەبی پۆست میتۆلۆژیا: تراژیدیای تاکەکەس و خودگەرایی و تاکڕەویی و عەقڵانی «پیکۆن» و «دیکارت» و ڕیالیزمی جینۆسایدی «میکیاڤیلی» و «هۆبر» و ڕێجیمی (پارێزی) ڕێبازی «لۆتەر» و «گالڤن» و دۆزینەوەی ڕاستییە زانستییەکانی «کوپەر نیکۆس» و «گالیلۆ» و خەون و هوڕێنەکانی «سێرڤانتس» و (مۆر) و بوێری «کۆلۆمپس» و کەشتیەوانانی تر و سوپەرمانەکان.

میتۆلۆژیا وەک خەون پێچەوانەی واقیعە (واقیعی ئەوسا) بەڵام کاتێ ئەدەبی (نامیتۆلۆژی لاسایی بکاتەوە و بیکا بە واقیع (واقیعی ئەدەبی ئێستا) واتە خەون بکا بە واقیع (بۆ نموونە لە یوتۆپیاکان) دەبێتە ئابڕووچوون جگە لەمەش، توێژینەوەکانی کۆمەڵناس «لیڤی شتراوس» دەری خست کە میتۆلۆژیا دیاردەیەکی زمانەوانییە و میتیمەکانی چەند یەکەیەکن لە ڕستە و گەر بێتو ئێمە میتۆلۆژیا بەسەر چەند بڕگەیەکی ڕستە دابەش بکەین و هەر یەکێکیان لەسەر کارتێک دابنێین، دەبینین هەر یەک لەمانە ئەرکی تایبەتی هەیە، ئەم ئەرکانە بریتین لە شتە ماتریالی و ڕۆحییەکانی کۆمەڵ و هەموو لایەنەکانی مرۆڤ و کۆمەڵ بەبێ کەم و زیاد دەپێکن، ئەمەش لە ئەدەبی پۆست میتۆلۆژیی نییە، چونکە ناتوانێت گشت لایەنەکانی مرۆڤ و کۆمەڵ بپێکێ، لەبەر ئەوەی دەبینین، ئەدەبی پۆست میتۆلۆژیی (بۆ نموونە ڕۆمانی نوێ) بەتایبەتی، یان دەبێتە گاڵتەجاڕی و پێڕابواردن بە واقیع و یان دەبێتە کۆمیدیا گەر بێتو گواستنەوە بێت لە واقیعەوە بۆ میتۆلۆژیا ئایدیالییەکان، یانیش دەبێتە تراژیدیا گەر بێتو گواستنەوە بێت لە میتۆلۆژیا و شتە ئایدیالییەکانەوە بۆ واقیع.

سەرچاوە:

Form and signification
by: Rousset Jean
Newyork, 1998